

YAN CÜMLELERİN DİLBİLGİSEL ANLAMLI SÖZCÜK DEĞERİNDE KULLANIMI

Özlem ERDOĞAN*

Özet: Kendi iç yapısında gösterdiği dizimsel özellikleri sebebiyle cümlesel bir değere ve bir başka cümle içindeki kullanımı itibariyle de bir sözcük değerine sahip olan yan cümleler, dilbilgisel bir görev üstlendiğinde mevcut cümlesel değerini yitirerek sadece sözcük değeriyle varlık göstermeye başlamaktadır. Böylece, sözdizimsel bir kuruluştan dilbilgisel görevli bir dil birimine dönüşüm gerçekleşmektedir. Böyle bir oluşumla karşımıza çıkabilecek yapılar, cümlede sözcük türü bakımından ya bağlaç ya da pekiştireç değeriyle kullanılmaktadır. Bu da bu tür yapıları cümlede isim, sıfat, zarf veya zamir göreviyle bulunabilen yan cümle örneklerinden ayıran özelliklerin başında gelmektedir. Bu çalışmada, bu tür yapıların neler olduğu konusu sorgulanmış ve bu konunun yan cümlelerin dilbilgisel anlama geçmesi bağlamında ele alınması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yan Cümle, Sözcük Türü, Sözlüksel Anlam, Dilbilgisel Anlam, Bağlaç, Pekiştireç.

Using of Subordinate Clause as a Word with Grammatical Meaning

Abstract: Subordinate clauses which have normally both a sentential value because of their syntagmatic features and a word value because of their usage in a sentence lose the sentential value and have only the word value when they take a grammatical function. Thus, a syntactic structure evolves into a morpheme having grammatical function. The structures being such a formation are used as a conjunction or a intensifier in a sentence. This can be seen as the most important different between subordinate clauses which are used as a noun, adjective, adverb and pronoun in a sentence and such structures. In this work, these structures have been studied and it has been suggested that this matter may be evaluated in the context of transformation from subordinate clause to morpheme with grammatical meaning.

Key Words: Subordinate Clause, Part of Speech, Lexical Meaning, Grammatical Meaning, Conjunction, Intensifier.

* Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas.

Giriş

Yan cümleler, iki cümlenin birleştirilerek tek bir cümle hâline getirilmek istenmesi durumunda cümlelerden birinin bir fiilimsi veya fiilimsi öbeğine dönüştürülerek diğer cümlenin bünyesinde kullanılması sonucu ortaya çıkan yapılardır. Bu yapılar, her ne kadar bir cümle gibi bağımsız olarak kullanılamasa da kendi içinde bir cümlede gözlemlenen dizimsel özelliklere sahiptir. Şöyle ki, bir fiilimsi öbeğine bakıldığı zaman [*fil tabanı+fiilimsi eki*] yapısında olup tıpkı yüklem gibi görev yapan bir yönetici öge ve bu ögeye bağlı özne, nesne, zarf tümleci ve dolaylı tümleç gibi çeşitli ögelerin varlığı dikkat çeker. Söz gelimi, “[*Ben hikâyemi bitirince*] bir müddet sustu.” (Safa 2008: 298) örneğinde *ben* özne ve *hikâyemi* nesne olarak *bitirince* unsurunu tamamlamakta ve böylece, [*özne / nesne / yüklem (veya yüklemsi)*]¹ biçiminde ancak cümlede gözlemleyebileceğimiz bir dizim ortaya çıkmaktadır. “[*Seninle ülkemizde hiç denenmemiş*] bir işe girişmiş bulunuyoruz.” (Atay 2013: 258) örneğinde ise *ülkemizde* dolaylı tümleç ve *hiç* zarf tümleci olarak *denenmemiş* unsurunu tamamlamakta ve burada da [*Dolaylı Tümleç / Zarf Tümleci / Yüklem*] biçiminde bir dizim ortaya çıkmaktadır. “[*Acaba [yayımlanan] kitabı ne olmuştu?*]” (Atay 2013: 246) örneğinde ise sadece [*fil tabanı+fiilimsi eki*] yapısındaki yönetici öge mevcuttur; ancak, bu yapının “[*Acaba [geçen sene / yayımlanan] kitabı ne olmuştu?*]” veya “[*Acaba [Amerika’da / yayımlanan] kitabı ne olmuştu?*]” örneklerinde olduğu gibi çeşitli cümle ögelerini yönetebilme yetisi vardır. İşte kendi iç yapısında böyle bir nitelik gösteren fiilimsili yapılar, yan cümle (veya yan tümce) olarak adlandırılmaktadır (Erkman Akerson-Ozil 1998: 60; Delice 2007: 163-165; Aksan 2009: 172-175). Biz de burada söz konusu dizimsel özelliği öne çıkardığı düşüncesiyle gerek fiilimsi gerekse fiilimsi öbeği şeklindeki bu tür yapıların yan cümle olarak adlandırılmasının uygun olduğu düşüncesindeyiz.

Her yan cümle, hem kendi iç yapısında gösterdiği sözdizimsel özelliklere hem de ait olduğu sözdizimindeki kullanım biçimine göre iki açıdan değerlendirilmelidir. Kendi iç yapısında gösterdiği sözdizimsel özellikler, yukarıda da belirtildiği gibi bir cümlede gözlemlenen dizimsel özelliklerle paraleldir. Ait olduğu sözdiziminde ise o sözdiziminin bir parçası olan yan cümleler, buna bağlı olarak da bir sözcük gibi görev yapar.

Bu noktada, yan cümlelerin sözcük türü bakımından hangi değerlerde kullanıldığına baktığımızda ise öncelikle bulunduğu sözdizimi içinde isim, sıfat ve zarf görevi üstlenmiş yan cümle örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi, “[*Size göre kusur sayılan bazı yanlarımızı korumak*] istiyoruz.” (Atay 2013: 269) cümlesinde belirtilen isim-fiil öbeğinden oluşan yan cümle yapısı, sözcük

¹ Bir cümledeki yüklem çekimli olmasına karşılık yan cümledeki yüklem çekimsiz olduğunu belirtmek ve aradaki bu farkı vurgulamak adına burada *yüklem* yerine *yüklemsi* terimi de tercih edilebilir.

türü bakımından bir isim değerindedir. “[*Kuzey burcunun tam altına yerleştirilen*] barut fiçuları henüz patlatılmamıştı.” (Anar 2006: 77) örneğinde sıfat-fiil öbeğinden oluşan yan cümlenin sıfat olarak görev yaptığı görülmektedir. “[*Caddeye çıkarken*] elini boynuna götürdü ve yutkundu.” (Safa 2008: 280) örneğinde ise zarf-fiil öbeğinden oluşup zarf olarak görev yapan bir yan cümle karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, “[*Çevrede bulunanlar*] adamcağızın haline kakkahalarla gülüyorlardı.” (Anar 2006: 31) örneğinde olduğu gibi zamir görevi üstlenmiş yan cümlelerle de karşılaşmak mümkündür.

Bunun dışında, yapıcı yan cümle özelliği gösteren bir grup örnek daha vardır; ki, bunlar, sözcük değeri bakımından isim, sıfat, zarf ve zamir türlerinden hiçbirinin özelliğini göstermeyişiyle dikkat çekmektedir. Esasında, mevcut sözdizimsel yapısında dizimsel ve dizisel değişikliklerin yapılmasına da kapalı olan bu tür örnekler, yan cümlelerle ilgili ayrıca üzerinde durmayı gerektiren bir konu gibi görünmektedir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, “[*Nasıl olsa karanlık, göz gözü görmüyor.*” (Baykurt 2013: 79) gibi bir cümlede *nasıl olsa* yapısı -sA şart-fiil ekiyle kurulmuş bir yan cümle yapısıdır. Bununla birlikte, diğer yan cümle örneklerinin aksine isim, sıfat, zarf veya zamir değerinde olduğu söylenemez. Nitekim, yüklemi değil cümlenin tamamını tamamlayan bu yapı, cümlenin anlamını pekiştirmek gibi isim, sıfat, zarf ve zamirlerde görülmeyen bir özellik sergilemektedir. Diğer taraftan, artık bu yapıya söz gelimi üçüncü bir unsur ilave etmek veya [*fiil tabanı+filimsi eki*] yapısındaki *olsa* unsurunu başka öğelerle tamamlamak imkânsızdır. Bu da, *nasıl olsa* yapısının sözdizimindeki kullanımını açısından diğer yan cümle örneklerinden biraz daha farklı bir özellik taşıdığını göstermektedir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz husus şöyle de açıklanabilir: “[*Atlas döşeğimiz yoksa*], yumuşak otumuz var!” (Tahir 1993: 36) örneğinde ek-fiil almış isim tabanı üzerine -sA şart-fiil ekinin gelmesiyle oluşmuş *yoksa* yapısı bir yüklem gibi görev yapmakta ve *atlas döşeğimiz* yapısı da bu öğeyi tamamlamaktadır. Ayrıca, bu yapıya “[*Evimizde atlas döşeğimiz yoksa*], yumuşak otumuz var!” örneğinde olduğu gibi daha başka öğeler de ilave edilerek *yoksa* şeklindeki yüklem yeni öğelerle tamamlanması sağlanabilir. Dolayısıyla, burada *yoksa* etrafında şekillenmiş bir sözdizimsel yapı mevcuttur ve bu sözdizimsel yapı, aynı zamanda içinde yer aldığı bir başka sözdiziminde zarf olarak görev yapmaktadır. “[*Hazırda varsa verilir, [yoksa] bulunur buluşturulur!*” (Tahir 1993: 170) örneğinde ise söz gelimi “[*Hazırda / (para) / varsa*] verilir, [(*hazırda*) / (*para*) / *yoksa*] bulunur buluşturulur!” gibi bir anlam söz konusudur. Dolayısıyla, burada da *yoksa* unsurunun tek ögeli bir yan cümle olarak yine bir sözdizimsel değere sahip olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, “[*Yıkıl, yoksa zararım dokunur sana...*” (Tahir 1993: 276) örneğinde *yoksa* unsurunun bir cümle ögesi alabilme yetisi bulunmamaktadır. Bu unsur, burada ilk iki örnekten biraz daha farklı bir özellik göstererek *aksi takdirde* gibi bir anlamla iki ayrı cümleyi birbirine bağlamaktadır. “[*Yılanı öldüremedim diye mi*

gamlanıyorsun yoksa?” (Baykurt 2013: 53) örneğinde ise *yoksa* unsurunun yine bir yüklem gibi çeşitli cümle öğelerini yönetebilme yetisinin bulunmadığı, dolayısıyla sözdizimsel bir değerinin olmadığı görülmektedir. *Yoksa* bu örnekte kullanıldığı cümlelerin anlamını pekiştirmek gibi bir görev üstlenmiş ve böylece, yine farklı bir kullanım örneği sergilemiştir.

“*[Kaymakam karşılamanın yöntemi neyse], biz de ona uyacağız zorunlu!..*” (Baykurt 2013: 89) ve “*[Cezaları neyse] göster şimdi onlara.*” (Baykurt 2013: 186) örneklerinde ek-fiil almış isim tabanı üzerine -sA şart-fiil ekinin gelmesiyle oluşmuş *neyse* şeklindeki unsurun yan cümlede bir yüklem gibi görev üstlenip çeşitli cümle öğelerini etrafında topladığı ancak “*Neyse bir sokağa saptım ve bir apartmanın içine girerek saklandım.*” (Atay 2013: 141) örneğinde aynı yapının böyle bir sözdizimsel özellikten yoksun olduğu görülmektedir.

Bu durum, *ne de olsa, olmazsa, daha olmazsa, hiç olmazsa, öyleyken, anlaşılan, demek, derken* gibi yapıların bazı kullanım örneklerinde de görülebilmektedir. Nitekim, bu örneklerin her biri [*fiil tabanı+filimsi*] eki yapısındaki öğeye sahiptir ve bir fiilimsi veya fiilimsi öbeği olarak yan cümlelerin temel yapısal özelliğini göstermektedir. Buna karşın, bu yapıların - bazı örneklerdeki kullanımı itibarıyla- mevcut sözdizimsel yapısında herhangi bir değişiklik yapmak mümkün olmayabilir ve bunlar, kullanıldıkları cümlede sözcük türü olarak taşıdığı değer bakımından da bilindik yan cümle örneklerinden ayrılabilir. Dolayısıyla, bu tür örneklerin incelenip değerlendirilmesi, yan cümle konusuyla bağlantılı bir oluşuma ışık tutması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Bu noktada, Türkçe dilbilgisi kaynaklarına bakıldığında bu oluşumlarla ilgili verilen bilgilerin çok da geniş bir ölçüde olmadığı görülmektedir. Hatta, söz konusu oluşumların derlenerek incelenmesi, kaynaklarda genellikle yer edinmemiş bir konudur. Bu oluşumların nasıl ele alındığı hakkındaki bilgilere ancak “Bağlaçlar” başlığı altında verilen bağlaç örnekleri arasında söz konusu oluşumların örnekleriyle de karşılaşmak suretiyle ulaşılabilmektedir.

Söz gelimi, Nurettin Koç’un *Yeni Dilbilgisi* başlıklı çalışmasındaki bağlaçlar tablosunda konumuzla ilgili şu yapılar bulunmaktadır:

BAĞLAÇ	EK GÖREVİ	ÖRNEKLER
...		
<i>anlaşılan</i>	<i>Açıklama, uyarı belirtir.</i>	<i>Yaşından fazla gösteriyor, anlaşılan çok çekmiş. Anlaşılan sorunlu bir çocuk.</i>
...		
<i>demek</i>	<i>Tümceleri açıklama, sonuç belirtme</i>	<i>Demek satacak bir şeyi de</i>

	<i>amacıyla bağlar.</i>	<i>kalmamış.</i>
...		
<i>derken</i>	Tezlik, karşıtlık, neden, sonuç bildirir.	<i>Ondan bir mektup aldım. Deken kendisi de çıkageldi.</i>
...		
<i>hiç değilse</i>	Tümceleri koşul belirterek bağlar.	Hiç değilse sen benimle gel.
<i>hiç olmazsa</i>	Tümceleri koşul belirterek bağlar.	Hiç olmazsa bir parça çorba iç.
...		
<i>ne de olsa</i>	Karşıtlık, sonuç belirterek tümceler bağlar.	Ne de olsa , o bizden daha deneyimlidir.
...		
<i>oysa</i> <i>oysaki</i>	Tümceleri karşıtlık ilgisıyla bağlar.	<i>Ne işi ne bir mesleği varmış. Oysa(ki) kendisini iş gücü sahibi zengin biri olarak tanıtmış.</i>
...		
<i>öyleyse</i>	Tümceleri koşul, neden anlamı katarak bağlar.	<i>Yalan söylediğimi iddia ediyorsun. Öyleyse ispat et.</i>
...		
<i>yoksa</i>	Neden-sonuç belirtir. <i>Uyarmaya yarar.</i>	<i>İyi giyin yoksa üşürsün. Seni iyi görmüyorum yoksa bir terslik mi oldu? “Yoksa biz... Biz bu dünyadan değil miydik.” O. Veli</i>

(Koç 1990: 182-188).

Bu tabloda *anlaşılan, demek, derken, hiç değilse, hiç olmazsa, ne de olsa, oysa, böyleyse* ve *yoksa* yapılarının bağlaçlar kapsamında değerlendirildiği görülmektedir.

Bağlaçları yapı özellikleri bakımından sınıflandıran bazı kaynaklarda ise benzer örneklerin *kalıplaşmış, birleşik* veya *öbek hâlindeki bağlaçlar* için sıralanan örnekler arasında yer aldığı görülmektedir. Bu tür sınıflandırmalar ise söz konusu örneklerin oluşumlarının nasıl açıklandığı hususunda bilgi vermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Bu bağlamda değinilebilecek kaynaklardan biri Muhittin Bilgin'e aittir. *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz* başlıklı bu çalışmada “*Birleşik Bağlaçlar*” başlığı altında konumuzla ilgili şu yapılarla rastlamak mümkündür:

“BİLEŞİK BAĞLAÇLAR

Birden çok sözcüğün, yeni bir kavramı belirtecek biçimde, birleşmesiyle oluşan bağlaçlardır:

nitekim, oysa, halbuki, neyse, öyleyse, yoksa...” (2006: 339).

Görüldüğü gibi burada sıralanan birleşik bağlaç örnekleri arasında *oysa, neyse, öyleyse* ve *yoksa* yapılarına yer verilmiştir.

Zeynep Korkmaz’ın “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları” başlıklı makalesindeki şu satırlarda ise bazı bağlaçların şekil bakımından öbek hâlinde olabileceği belirtilerek şu örneklerle yer verilmiştir:

“Bir kısım bağlaçlar da şekil bakımından; isim tamlaması, edat grupları, sıfat-fül grubu, zarf-fül grubu, ünlem grubu gibi çeşitli gruplar halindedir. Dil burada, bağlaç oluşturmak için dilin cümle yapısından yararlanarak belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğundan yararlanmıştır: aksi halde, aksine olarak, aksi taktirde, anladığım kadarıyla, asıl önemli olan, aynı şekilde, başka bir deyişle, beri yandan, bildiğim kadarıyla, bilindiği gibi, bilindiği üzere, bir bakıma, bir taraftan da, bi yanda ... bir yanda, bir yandan öbür yandan da, öyle iken, böyle olunca, bu durumda, bu gidişle, bundan başka, buna karşı, bundan dolayı, daha doğrusu, dediğim gibi, en azından, hadi canım sende, ister istemez, ondan ölüürü, öte yandan, sözün kısası, tam aksine olarak, yahut ki, yazık ki, yok canım vb.” (2007: 320).

Görüldüğü gibi, örnekler arasında konumuzla ilgili olarak görülebilecek *aksine* olarak, *asıl önemli olan*, *öyle iken*, *böyle olunca*, *tam aksine* olarak yapıları da bulunmakta ve bu yapılar, şekil bakımından öbek hâlinde bulunan bağlaçlar olarak değerlendirilmektedir. Aynı makalede geçen şu satırlara da burada ayrıca değinmek gerekir:

“Bağlaçlar içinde şimdilik, üstelik, böylelikle, genellikle, öncelikle, özellikle gibi +Ilk, +IlkIA; anlaşılan örneğindeki gibi sıfat-fül ekiyle, derken, diye, yine örneklerinde görüldüğü gibi zarf-fül ekleriyle kurulmuş olanları da vardır:

*Gördüğüm dairenin çok kullanışlı bir planı vardı. **Anlaşılan** binayı yapan inşaat işlerinden iyi anlıyordu.*

*Nedeni pek bilinmeyen bir kazada sağ yanağı yanıp sakalı bıyığı geri gelmediğinden yarı köse kalmıştı. **Öyleyken** (öyle olduğu halde), kocaman kara gözleri canlı, yüzü her zaman güleçti (K. Tahir, DA, 201) .*

4. Değilse (hiç değilse), meğerse, nasılsa, nedense, neyse, oysa, öyleyse, şimdiyse, varsa yoksa, yoksa gibi türler, -se (<i-se) şart ekiyle kurulmuş görünüyorsa da bunlar aslında birer birleşik kelime durumundadır: değilse (<değil i-se), yoksa (<yok i-se) gibi.

Nahit'in söyledikleri de tam bir rastlantı idi. **Hiç değilse**, düşünülmeden söylenmişlerdi (T. Buğra, İR, 43).

Biz sezinleyememişiz, **meğerse** yüreğimizi kibir gizliden kapmış (K. Tahir, EŞM,51).

Cabbar, Memed'in bu durgunluğuna ne diyeceğini şaşırıldı. Sustu. Ama, **nedense** hep konuşmak istiyordu (Y. Kemal, İM, 293).

A. Vefik Paşa:

- **Öyleyse** sen niye benimkini değiştirmek istersin? (H. Taner, KAD, 71).

Yukarıda verilen kalıplaşmış birleşik şekillere, yine birleşik kelime yapısında olan Allaha'tan ki, belki, demek ki, halbuki, kim bilir, mademki, nitekim, sanki, söz gelimi, söz gelişi, veya, veyahut gibi bağlaçları da ekleyebiliriz." (2007: 319).

Buna göre, bağlaç olarak ele alınan *anlaşılan, öyleyken, hiç değilse, nedense, öyleyse* gibi yapılar da kalıplaşmış birleşik şekiller olarak kabul edilmektedir.

Neşe Atabay, Sevgi Özel ve İbrahim Kutluk tarafından hazırlanan *Sözcük Türleri*'nde ise "Bileşik Bağlaçlar" ve "Tümce biçiminde kalıplaşmış bağlaçlar" başlıkları için verilen bağlaç örnekleri arasında konumuzla ilgili örneklerle rastlamak mümkündür:

"Bileşik Bağlaçlar: oysa, öyleyse, yoksa, neyse, kim bilir, halbuki, veyahut, meğerse, nitekim, sanki gibi.

Tümce biçiminde kalıplaşmış bağlaçlar:

Kalıplaşmış kimi kısa cümleler de bağlaç olarak kullanılır: gel gelelim, zorla değil ya, ne de olsa, ne bileyim gibi." (2003: 154).

Görüldüğü gibi, burada da oysa, öyleyse, yoksa ve neyse yapıları birleşik bağlaç olarak ele alınırken ne de olsa yapısı tümce biçiminde kalıplaşmış bir bağlaç örneği olarak değerlendirilmiştir.

Benzer bir şekilde, Hanifi Vural ve Tuncay Böler tarafından hazırlanan *Ses ve Şekil Bilgisi* başlıklı çalışmada ise "Birleşik Bağlaçlar" ve "Cümle Biçiminde Kalıplaşmış Bağlaçlar" başlıkları altında söz konusu örneklerle rastlamak mümkündür:

“Birleşik Bağlaçlar

hâlbuki, sanki, oysa, yoksa, veyahut, neyse gibi.

Cümle Biçiminde Kalıplaşmış Bağlaçlar

gel gelelim, bakalım, bakarsın, ne de olsa, ne bileyim gibi.” (2011: 290).

Dolayısıyla, burada da *oysa, yoksa, neyse* gibi örneklerin birleşik bağlaç *ne de olsa* gibi bir örneğin de cümle biçiminde kalıplaşmış bağlaç olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Buradan anlaşılacağı üzere konumuzla ilgili örnekler, kaynaklarda parça parça yer almakta ve bu örneklerle ilgili başlıca iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, bu örneklerin oluşumuyla ilgilidir. Buna göre, buradaki oluşumu açıklamak üzere *kalıplaşma, öbek hâlinde* ve *birleşik* şeklindeki kavram veya ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. İkincisi ise bu yapıların göreviyle ilgilidir. Bu noktada da söz konusu yapıların bağlaç olarak görev yaptığı konusunda bir görüş birliği dikkat çekmektedir.

1. Oluşum

Yukarıda da belirtildiği gibi konumuzla ilgili örnekler, çoğunlukla *kalıplaşmış, öbek hâlinde* veya *birleşik bağlaçlar* kapsamında değerlendirilmektedir. Buradan yola çıkarak öncelikle *kalıplaşma, öbek hâlinde olma* ve *birleşme* hususları üzerinde durulabilir.

Buna göre, ilk olarak *kalıplaşma* kavramı ele alındığında çeşitli kaynaklarda bu kavramla ilgili olarak şu açıklamalarla karşılaşılmaktadır:

“Bir kelimeye eklenen çekim veya yapım ekinin belirli göreviyle kullanılmayıp farklı bir anlam ifade edecek şekilde o kelime ile birleşip kaynaşması. Ör. *yüzde* (matematikte), *gözde* (sevgili), *çoktan*, *gerçekten*, *birisi*, *hepsi* (hep-i-si), *tanıdık*, *dolmuş*, *Yaşar*, *giysi* (-gi-yesi), *şıpsevdi*, *gecekondu*, *çakmak*, *yemek*, *sürme*, *asma*, *dondurma*. Bazı dilciler kalıplaşmayı deyimler için de kabul ederler. Ör. *boşboğaz*, *açıkgöz*, *gözünde tütmek.*” (Topaloğlu 1989: 95).

“Sözcüklerin, az çok değişik anlam vermek üzere, ayrılmaz bir biçimde birleşmesi, kaynaşması.

açık + göz > *açıkgöz*
dar + boğaz > *darboğaz*
demir + kazık > *Demirkazık*

aklı durmak, kulak kabartmak, gözden geçirmek” (Koç 1992: 158).

“Herhangi bir kelimeye eklenen çekim veya yapım ekinin bilinen belirli görevi ile değil de eklendiği kelime ile beklendiğinden ayrı yeni bir anlam getirecek şekilde birleşip kaynaşması olayı: gözde ‘sevgili’, yüzde (%), öte, dolayı, ötürü, ileri, dışarı, yeniden, Kum. Köpten ‘çok önce’; yayan, için için, nereye, giysi, öğün ‘bir defalık yiyecek’, birisi, böylesine, gibi, nicesi ‘nasıl’vb. Aynı durum iki ya da daha çok kelimenin anlam kaymasına uğrayarak ilk anlamlarından farklı bir biçimde kaynaşıp kalıplaşması için de söz konusudur. Birleşik kelimelerin bir kısmı ve deyimler böyle bir kalıplaşmanın ürünüdür: Akbaba, kaptıkaçtı, şıpsavdi, dolmuş, dolma, dondurma, göze girmek, gözden düşmek, başgöz etmek, dibine darı ekmek, dil dökmek vb.” (Korkmaz 2007: 137-138).

Yukarıda da görüldüğü gibi *kalıplaşma*, kimi çalışmalarda yalnızca sözcükle sözcük arasında gözlemlenen bir hadise olarak ele alınırken kimi kaynaklarda buna ilaveten ekler bağlamında da kalıplaşmanın olabileceğinden söz edilmektedir. Bu noktada, konumuzla ilgili örnekleri her iki bakış açısı doğrultusunda değerlendirmek gerekirse öncelikle sözcükle sözcük arasındaki kalıplaşma hadisesinin *daha olmazsa, ne de olsa, nasıl olsa* gibi birden fazla ögeden oluşan örneklerin açıklanmasında yeterli olduğu düşünülebilir. Nitekim, bu örnekleri oluşturan ögeler üzerinde herhangi bir değişiklik yapılamayacağı gibi mevcut yapıya yeni bir öge eklemek de mümkün değildir. Sözcükle ek arasında bir kalıplaşmanın olup olmadığına bakıldığında ise “bir ekin belli görevinin dışında kullanılarak sözcükle birleşip kaynaşması” şeklinde izah edilen bu türden bir *kalıplaşma* için verilen *yüzde, gözde, öte, ileri, yeniden* gibi örneklerin aksine *demek, derken, öyleyken, anlaşılan, olmazsa* gibi örneklerde -*mAk, -ken, -An* ve -*sA* gibi eklerin fiilimsi eki olarak belirlenmiş görevleriyle kullanıldığı ve sözcükle birleşip kaynaşmak gibi bir durumun da söz konusu olmadığı görülmektedir. Bu durumda, konumuzun tek ögeli bu tür örneklerinde sözcükle ek arasında görülen bir tür kalıplaşma hadisesinden söz edilemez. O hâlde, *kalıplaşma* kavramının konumuzla ilgisi hakkında kısaca şu söylenebilir: Bu yapıların oluşumu açıklanırken *kalıplaşma* kavramından faydalanılabilir; ancak, bu kavramın tüm örnekleri açıklamada yeterli olmadığı hususu da göz önünde bulundurulmalıdır.

öbek hâlinde olma şeklindeki değerlendirme ise konumuzun yalnızca iki veya daha fazla ögeden oluşan örneklerini açıklayamaya yöneliktir. Hâlbuki, çalışmamızın başında da belirtildiği gibi gerek fiilimsiler gerekse fiilimsi öbekleri belli bir dizimsel niteliğe sahiptir ve bu sebeple, yan cümle oluşturmaktadır. Yani, bir fiilimsi ile fiilimsi öbeği aynı yapının -yan cümlelerinin örnekleridir. Şu durumda, *anlaşılan, demek, öyleyken, olmazsa* gibi fiilimsi niteliğindeki tek ögeli örnekler ile *daha olmazsa, ne de olsa* gibi fiilimsi öbeği niteliğindeki birden fazla ögeden oluşan örnekler birlikte değerlendirilmeli ve

konuyla ilgili yapılacak açıklamalar da tüm bu örnekleri kapsayacak nitelikte olmalıdır.

Üçüncü olarak öne çıkan ve *bileştirme* ve *birleştirme* gibi adlarla da ele alınabilen *birleşme* kavramı ise şu şekilde açıklanmaktadır:

“Dilde ötedenberi var olan *kara, ak, ciğer, göz, kapak...* isimleriyle türlü kavramlar aktarılmakta iken, yeni ihtiyaçlar karşısında, bu eski dil işaretlerinden, birer benzerlik yardımıyla, *karaciğer, akciğer, gözkapığı* isimleri yaratılmıştır.

(...)

Görüldüğü gibi, dilde yalın olarak düşünülen kavramları bir araya getirilmiş iki ve ikiden çok kelime ile adlandırmak yöntemi, yolu vardır, buna *bileştirme (composition)*, bu yolda yaratılan isimlere de *bileşik (composé)* adı verilir.” (Emre 1945: 88-89).

“Basit kelimelerin genellikle yeni bir anlam ifade etmek üzere bir araya getirilmesi. Ör. *karafatma, hanımeli, dilberdudağı, yüzbaşı, akbaba, imambayıldı.*” (Topaloğlu 1989: 44).

“İki ya da daha çok sözlükbirimi, *bileşik sözcük* ya da *birleşkebirim* niteliğinde yeni bir birim oluşturacak biçimde kaynaştırma (örn. *anayasa, özveri, kamoyu vb.*)” (Vardar 2007: 45).

Görüldüğü gibi, söz konusu kavram *birleşik sözcük* oluşturma yolu olarak ele alınmaktadır. Bu noktada, konumuzu bu kavram doğrultusunda değerlendirmek gerekirse *öyleyken, derken, neyse, yoksa* gibi bünyesinde ek-fiilin bulunduğu tek ögeli örneklerde etimolojik açıdan bir birleşmenin olduğu düşünülebilir; ancak, bu durumda hem *demek, anlaşılan* gibi tek ögeli ve bünyesinde ek-fiilin olmadığı örnekler dışarıda kalmakta hem de *daha olmazsa, hiç olmazsa* gibi öbek hâlindeki örneklerin ayrı değerlendirilmesini gerektiren bir durum ortaya çıkmaktadır. O hâlde, *birleşme* kavramının da konumuzu kısmen açıkladığı düşünülebilir.

Sonuçta, mevcut değerlendirmelere göre burada ele alınan oluşumun tüm örnekleriyle bir bütün hâlinde açıklanabilmekten uzak olduğu yönünde bir çıkarıma gidilebilir. Bu durumda, konuya açıklık getirecek başka bir değerlendirme biçimine ihtiyaç duyulmaktadır.

Burada hatırlanacak olursa en başta yan cümlelerin kendi iç yapısında ve bir başka sözdizimi içinde olmak üzere iki yönlü bir özellik gösterdiğinden söz edilmiş ve bu doğrultuda, kendi iç yapısında gösterdiği özellikleri itibarıyla cümleye benzer birtakım dizimsel özellikler gösteren yan cümlelerin bir başka

sözdizimi içindeki kullanımı itibarıyla de sözcük türü bakımından değer kazandığı belirtilmişti. Bu noktada, yapıcı yan cümle niteliği taşıyan söz konusu oluşumların açıklanmasında yan cümlelerin her iki özelliğinin de dikkate alınması -kanaatimizce- önem taşımaktadır. Bir başka ifadeyle, salt yapısal özelliklerinden yola çıkarak bu oluşumları açıklayabilmek zor görünmektedir. Bunun yanında, bir sözdizimi içinde sözcük değeriyle kullanılabilen bu yapıların diğer sözcüklerle olan bağlantıları doğrultusunda kazandığı sözcük türünün özellikleri de dikkate alınmalıdır.

Bir yan cümlenin katıldığı sözdiziminde ne şekilde kullanıldığı bilgisinin o yan cümlenin sözcük türü olarak taşıdığı değerin belirlenmesinde doğrudan doğruya bir etkisi vardır. Dolayısıyla, sözcüklerin bir sözdizimi içinde birbiriyle olan bağlantısı doğrultusunda tür bakımından gösterdiği özelliklerin neler olduğu hususu da burada önem kazanmaktadır. Bu noktada, sözcükler tür bakımından öncelikle şu iki ana başlık altında ele alınabilir:

1. Sözlüksel anlamalı sözcükler
2. Dilbilgisel anlamalı sözcükler

Sözlüksel anlamalı sözcükler, adlandırma ihtiyacı ile ortaya çıkmış ve bir kavram alanını karşılayan sözcüklerdir. Somut, soyut adlandırmaları ile oluş ve kılış adlandırmalarını temsil edebilen bu grupta isimler, zamirler, sıfatlar, zarflar ve asıl fiiller bulunmaktadır.

Dilbilgisel anlamalı sözcükler ise bir adlandırmaya konu olmaktan ziyade birtakım dilbilgisel bağlantılar kurmak için cümleye dâhil olan sözcüklerdir. Cümlede doğrudan yükleme bağlı olmayan öğeleri oluşturan sözcükler ile sözcük öbekleri arasında bağlantı, ünlem, pekiştirme vs. bildiren sözcüklerden oluşan bu grupta ise edat, bağlaç, ünlem, pekiştirteç ve yardımcı fiil türleri bulunmaktadır.²

Bu iki türü oluşturan sözcükler, şöyle bir tablo ile de gösterilebilir:

² Bu sınıflandırma, (Delice 2012: 27-34)'te önerilen sınıflandırma biçimidir. Bilindiği üzere sözcük türleriyle ilgili daha farklı tasnifler de bulunmaktadır. Sözcükleri *isimler*, *fiiller* ve *edatlar* şeklinde üçe ayırdıktan sonra isimleri kendi içinde *isim*, *sıfat*, *zarf* ve *zamir* olarak ve edatları da kendi içinde *çekim edatı*, *bağlama edatı* ve *ünlem edatı* olarak sınıflandıran veya *isim*, *sıfat*, *zarf*, *zamir*, *edat*, *bağlaç*, *ünlem* ve *fiil* şeklinde doğrudan ele alan sınıflandırmalar, bunlar arasında en yaygın ve geleneksel olan sınıflandırma biçimleridir. Bunun dışında, (Yener 2007: 606-622)'de sözcükleri tür ve görev olmak üzere iki ayrı açıdan ele alan bir yaklaşım tarzı da bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, “*adlar*” ve “*eylemler*” başlıca iki ayrı sözcük türünü oluştururken “*adıl*”, “*önad*”, “*belirteç*”, “*ilgeç*”, “*bağlaç*”, ve “*ünlem*”ler “*sözcüğün dilsel görevleri*”ni ifade etmektedir. Bu sınıflandırma biçimleri arasında burada esas alınan (Delice 2012: 27-34)'teki sınıflandırma ise sözcük türünün cümle boyutunda ve bağlam çerçevesinde değerlendirilmesine dayanıyor olması ve böylece, bu çalışma kapsamında ele alınan yapıların açıklanmasına önemli bir alt yapı sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir.

Sözlüksel Anlamalı Sözcükler	Dilbilgisel Anlamalı Sözcükler
İsim	Edat
Sıfat	Bağlaç
Zarf	Pekiştireç
Zamir	Ünlem
Asıl Fiil	Yardımcı Fiil

Buna göre, “*Hey, ben bugün iki veya üç saat kadar gecikirim belki; merak etme!*” örneğinde *saat* ve *merak* sözcükleri isim; *iki* ve *üç* sözcükleri sıfat; *bugün* sözcüğü zarf, *ben* sözcüğü zamir ve *gecik-* sözcüğü asıl fiil olarak sözlüksel anlamalı sözcükler kategorisine girerken *kadar* sözcüğü edat, ve sözcüğü bağlaç, *belki* sözcüğü pekiştireç, *hey* sözcüğü ünlem ve *et-* sözcüğü de yardımcı fiil olarak dilbilgisel anlamalı sözcükleri oluşturmaktadır.

Bu iki tür sözcük grubuyla ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise belli bir adlandırma ihtiyacı ile ortaya çıkmış sözlüksel anlamalı bir sözcüğün kendi anlamından uzaklaşarak dilbilgisel anlamalı bir sözcüğe dönüşebiliyor olmasıdır. Söz gelimi, “*Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın.*” cümlesinde *yaşasın* sözcüğü kendi sözlüksel anlamıyla kullanılmışken “*Yaşasın tatile gidiyoruz!*” cümlesinde ünlem olarak dilbilgisel anlamla kullanılmıştır.

Burada hatırlanacak olursa en başta yan cümlelerin cümlede isim, sıfat, zarf ve bazen de zamir değeriyle kullanıldığı belirtilmişti. Yani, her yan cümle yukarıdaki tabloya göre ‘sözlüksel anlamalı bir sözcük değeriyle’ cümlede yer almaktadır. Bu durumda, yapıcı yan cümle özellikleri göstermekle birlikte örneklerde isim, sıfat, zarf veya zamir değeriyle kullanılmadığı görülen *ne de olsa, daha olmazsa, anlaşılan, demek, derken, öyleyken* gibi yapıların nasıl açıklanabileceği konusunda dilbilgisel anlamalı sözcüklerin dildeki varlık sebebi dikkate alınabilir.

Buna göre, yan cümlenin sözlüksel anlamalı bir sözcük değeriyle değil de dilbilgisel anlamalı bir sözcük değeriyle kullanılması, o yan cümlenin belli bir dilbilgisel görevi üstlendiği anlamına gelmektedir. Yan cümle niteliğindeki bir yapının dilbilgisel bir görev üstlenmesi durumunda da o yapı mevcut sözdizimsel özelliklerini yitirmektedir. Böylece, sözdizimsel bir kuruluştan dilbilgisel bir dil birimine dönüşüm gerçekleşmektedir.

Bu durumda, yan cümle niteliğindeki bir yapıyı diğer yan cümle örneklerinden ayıran en önemli niteliğin dilbilgisel anlamalı sözcük değeriyle kullanım olduğu düşünülebilir. Buna bağlı olarak da mevcut örneklerin oluşumu, yan cümle niteliğindeki yapıların dilbilgisel bir görev üstlenerek sözdizimsel niteliğini yitirmesi sonucu sözcük türü bakımından gösterdiği

değerin de sözlüksel anlamalı sözcük kategorisinden dilbilgisel anlamalı sözcük kategorisine geçmesi şeklinde açıklanabilir ve bu oluşum, “yan cümlenin dilbilgisel anlamalı sözcük değeri kazanması” veya “yan cümlenin dilbilgisel anlama geçmesi” şeklinde ifade edilebilir.

Bu oluşum için kısaca “yan cümlenin dilbilgiselleşmesi” ifadesi de kullanılabilir; ancak, buradaki *dilbilgiselleşme* ifadesinin bir dil biriminin “sözlüksel anlamalı sözcük kategorisinden dilbilgisel anlamalı sözcük kategorisine geçmesi” şeklindeki bir anlamla kullanıldığı özellikle dikkate alınmalıdır. Nitekim, dilbilgiselleşme, çeşitli dilbilim kaynaklarında “*Dilin evrim süreci içinde bir sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi*” (Vardar 2002: 72); “ (...) *dilbilgiselleşme, dillerdeki bazı kelimelerin büyük bir ölçüde anlamlarını kaybedip yapısal olarak fosilleşmeleri/kalıplaşmaları, dilde semantik görevden ziyade dilbilgisel işlev yüklenmeleri demektir.*” (Demirci 2014: 121) şeklindeki tanımlarda olduğu gibi biraz daha farklı ve bir anlamda, geleneksel dilbilgisinde *kalıplaşma* olarak ifade edilen kavrama denk bir şekilde ele alınmaktadır.

2. Görev

Daha önceden de belirtildiği gibi, dilbilgisel anlamalı sözcükler edatlar, bağlaçlar, pekiştireçler, ünlemler ve yardımcı fiiller olmak üzere beş türdür ve bunlardan bağlaçlar, konumuzla ilgili örneklerin görevini açıklamada öne çıkmış bir sözcük türü olarak görülmektedir. Diğer taraftan, sözcük türünün tespit edilmesinde sözcüğün cümle içinde kullanımının çok daha belirleyici olduğu hususu göz önünde bulundurulmalıdır (Uzun 1998: 48-49; Delice 2008: 4). Söz gelimi, *güzel* sözcüğü “*Seninle konuşmak güzeldi.*” cümlesinde isim; “*Güzellerde naz çok olur.*” cümlesinde zamir; “*Ayşe, güzel kızdır.*” cümlesinde sıfat; “*Oğlum, kardeşinle güzel konuş!*” cümlesinde zarf; “*Güzel, nereye gidiyorsun?*” cümlesinde ise ünlem olarak kullanılmıştır (Delice 2008: 5). Bu noktada, bu hususun konumuzla ilgili örnekler için de geçerli olabileceği ve bağlaç dışında dilbilgisel anlamalı bir sözcük değeriyle kullanılmış bir örneğin karşımıza çıkabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu çalışma kapsamındaki incelemelerimize göre örneklerin bir kısmı bağlaç olarak kullanılırken bir kısmı da pekiştireç olarak kullanılmaktadır. Bir kısım örnek ise değişik kullanım biçimlerine bağlı olarak bazen bağlaç bazen de pekiştireç değeriyle karşımıza çıkabilmektedir.

Buna göre, söz konusu örnekler şu şekilde ele alınabilir:

1. Bağlaç Değerinde Olanlar

Yan cümle niteliğindeki bir yapının dilbilgisel anlama geçerek bağlaç değeriyle kullanıldığı örnekler, daha çok cümleler arasında anlamsal bağlantılar kurmaktadır. Şu yapıların bu nitelikte kullanımı mevcuttur:

1.1. Daha Olmazsa

-sA şart-fiil ekiyle kurulmuş yüklem görevindeki bir yönetici öge ve ona bağlı zarf tümleci görevindeki bir tamamlayıcı ögeden oluşan bir yan cümle niteliğindeki bu yapı, dilbilgisel anlama geçerek mevcut cümlesel değerini yitirmiştir. Bu hâliyle başlıca dilbilgisel görevi, bir bağlaç olarak kendinden sonraki cümleyi kendinden önceki cümleye anlamca bağlamaktır. *Daha olmazsanın* bu kullanımında söylenenlerin yeterli görülmemesi hâlinde ilave bir açıklamada bulunma amacı söz konusudur. “*Bekçi’yi müsellaah yollarım. Daha olmazsa haber salar karakoldan candarma isterim.*” (Baykurt 2013: 93) ve “*‘Yanlışlık olmuş!’ der çıkarız. Daha olmazsa veririz eline üç kuruş!*” (Baykurt 2013: 146) örneklerinde olduğu gibi.

1.2. Derken

Esasında -ken zarf-fiil ekiyle kurulmuş tek ögeli bir yan cümle niteliğinde olan bu yapı da dilbilgisel anlamlı bir dil birimine dönüştüğü için cümlesel niteliğini artık yitirmiş örneklerden biri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bulunduğu cümledeki dilbilgisel görevi bir bağlaç değeriyle kendinden sonraki cümleyle önceki cümle arasında anlamsal bağ kurmaktır. *derkenin* bu görevle kullanılması durumunda cümleler arasında gerçekleşme zamanı açısından bir sıralama söz konusu olur. “*Kollarıyla yüzünü koruyup tekrar atılmaya heveslendiğinde ise kırbaç bu kez karnında şakladı, derken sırtına indi.* (Anar 2006: 174), “*Havana’nın Sivri’nin gölgesi kaplar düzü. Derken gün anasının koynuna girer.*” (Baykurt 2013: 197) ve “*Kitaba eğildi yeniden: derken asıl konusunu seçmiş.*” (Atay 2013: 215) örneklerinde olduğu gibi.

1.3. Oysa

-sA şart-fiil ekiyle kurulmuş tek ögeli bir yan cümle yapısında olup dilbilgisel anlamlı bir dil birimi şeklinde biçimbirimleşmiş *oysa* unsuru bu hâliyle iki cümleyi anlamca birbirine bağlayarak bağlaç değeri kazanmaktadır. *Oysanın* bu kullanımında kendinden önceki cümleyle sonraki cümle arasında bir aykırılık söz konusudur. “*Sen sadece kendi bendenini denetleyebilirsin. Oysa ben, uzaklardaki bir insanı, hatta bir kralı bile kendi elimi kullandığım kadar kolay kullanabilirim.*” (Anar 2006: 151) ve “*Keşke dünyayı da senin gibi seyredip senin ona baktığın gibi bakabilseydim! Oysa ben ona bir güç malzemesi olarak bakıp onda kendi karanlığımı gördüm.*” (Anar 2006: 217) örneklerinde olduğu gibi.

1.4. Öyleyken

Esasında *-ken* zarf-fiil ekiyle kurulmuş tek ögeli bir yan cümle yapısında olmakla birlikte dilbilgisel anlama geçerek farklı bir dil birimine dönüşmüş olan *öyleyken* unsuru da bu hâliyle bağlaç değerinde kullanılarak cümleler arasında anlamsal bağ kurar. *öyleyken*in bu görevle kullanılması durumunda bağlanan cümleler arasında olumluluk-olumsuzluk açısından bir zıtlık söz konusu olmaktadır. “*Şövalye Notüs Gladyüs kurtulmalığını çoktan biriktirmeye başlamış, Lombardiyalı bir bankerle bu konuda anlaşmıştı. Öyleyken bile rahat değildi.*” (Tahir 1995: 37) ve “*Nedeni bilinmeyen bir kazada sağ yanağı yanıp sakalı bıyığı geri gelmediğinden yarı köse kalmıştı. Öyleyken kocaman kara gözleri canlı, yüzü her zaman gülekti.*” (Tahir 1995: 193) örneklerinde olduğu gibi.

2. Pekiştireç Değerinde Olanlar

Dilbilgisel görev üstlenmiş yan cümle niteliğindeki bir yapı, pekiştireç değeriyle kullanılması durumunda “duygu”, “ihtimal”, “şüphe” ve “kesinlik” gibi çeşitli anlamlarla cümleye katılır ve bu durumda, yüklemi değil cümlenin bütünü tamamlar. Bağlaç değeriyle kullanılanların aksine, örneklerde birden fazla cümle arasında bağ kurma değil, tek bir cümledeki anlamı tamamlama ve pekiştirme söz konusudur. Şu yapılarda ise böyle bir kullanım görülebilmektedir:

2.1. Allah'ı Seversen

Esasında *-sA* şart-fiil ekiyle kurulmuş yüklem görevindeki bir yönetici öge ve bu ögeye bağlı bir nesneden oluşan ve bu hâliyle cümlesel bir nitelik sergileyen bu yapı, dilbilgisel anlamalı bir sözcük değerine geçerek söz konusu cümlesel niteliğini yitirmiştir. Başlıca dilbilgisel görevi katıldığı cümlenin anlamını pekiştirmek olan bu yapı, sözcük türü bakımından da pekiştireç değerindedir. Bulunduğu cümleye şaşkınlık veya bıkkınlık duygusu katar. “*Köy yerinde ne kanunu Allah'ı seversen Kaymakamım?*” (Baykurt 2013: 186); “*Bırak Mustafa Allahını seversen, uğraşacak başka iş mi kalmadı?*” (Atay 2013: 216) cümlelerinde bu yapının söz konusu kullanım örneklerini görmek mümkündür.

Bu yapının *Allasen* veya *Allahasan* (Gemalmaz 1995: 23) şeklinde ağızlarda görülen varyantları da burada yan cümlenin dilbilgisel anlamalı bir sözcük değeriyle biçimbirimselleşmesi şeklinde izah edilen hadisesinin ayrı bir göstergesi olarak düşünülebilir.

2.2. Anlaşılan

-An sıfat-fiil ekiyle kurulmuş tek ögeli bir yan cümle niteliğinde olan bu yapı, dilbilgisel anlama geçmesi durumunda cümleye çoğunlukla söylenenlerin bir ihtimal veya çıkarım olduğu yönünde bir anlam katar. “*Anlaşılan rolümü lüzumundan fazla iyi oynamışım.*” (Atay 2013: 208) ve “*Anlaşılan, fıkralarıyla meşhur olmak istemiyordu.*” (Atay 2013: 231) örneklerinde olduğu gibi.

2.3. Hiç Olmazsa

-sA şart-fiil ekiyle kurulmuş yüklem görevindeki bir yöncü öge ile bu ögeye bağlı zarf tümleci görevindeki tamamlayıcı ögenin bulunduğu bir dizime sahip olan bu yapı, dilbilgisel anlamlı bir sözcük değeriyle kullanılması durumunda daha çok *bari* pekiştireci gibi bir dilek anlamı katarak bulunduğu cümleyi tamamlamaktadır. “*Hiç olmazsa sesini duyayım.*” (Safa 2008: 340), “*Hiç olmazsa iki saat yatsa, bütün yorgunluğu gidecek.*” (Baykurt 2013: 210) örneklerinde bu tür bir kullanımın örnekleri söz konusudur.

2.4. Nasıl Olsa

-sA şart-fiil ekiyle kurulmuş yüklem görevindeki bir yöncü öge ile bu ögeye bağlı zarf tümleci görevindeki tamamlayıcı ögeden oluşan bu yapı da sözdizimsel bir yapının dilbilgisel anlamlı bir dil birimine dönüşmesi yoluyla oluşmuş örneklerden biri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu kullanımıyla pekiştireç değeri kazanarak bulunduğu cümleye daha çok kesinlik anlamı katar. “*Frenk lisanına vâkıf olan Kubelik, nasıl olsa üç güne kalmaz bu eseri tercüme ederdi.*” (Anar 2006: 33) ve “*Nasıl olsa ayağımıza gelecek.*” (Baykurt 2013: 163) örneklerinde olduğu gibi.

2.5. Ne de Olsa

-sA şart-fiil ekiyle kurulmuş yüklem görevindeki bir yöncü öge ile bu ögeye bağlı tamamlayıcı ögelerden oluşan bu yapı da cümlesel değerini yitirerek dilbilgisel anlamlı bir dil birimi hâline gelmiştir. Bulduğu cümleye daha çok kesinlik anlamı katar. “*Devlet hastanesi ne de olsa, ucuz.*” (Atay 2013: 17), “*Ne de olsa köy eşrafından sayılırsın!*” (Baykurt 2013: 154) örneklerinde olduğu gibi.

2.6. Nedense

-sA şart-fiil ekiyle kurulmuş tek ögeli bir yan cümle niteliğinde olan *nedense* yapısı, dilbilgisel anlama geçerek bulunduğu cümlelerin anlamını pekiştiren ve böylece, pekiştireç değeriyle kullanılan örneklerden biri olarak görülebilir. Katıldığı cümleye daha çok belirsizlik anlamı katar. “*Nedense bir eziklik çöktü Haçça'nın içine, gözleri doluktu.*” (Baykurt 2013: 221) “*Biz*

nedense birbirimizi çok severdik; bugün bile yolda karşılaşıncı hemen hasretle birbirimize sarılırız.” (Atay 2013: 96) örneklerinde bu türden bir kullanım gözlenmektedir.

2.7. Nerdeyse

-sA şart-fiil ekiyle kurulmuş tek ögeli bir yan cümle niteliğinde olan *nerdeyse* yapısı da dilbilgisel anlama geçerek pekiştireç değeri kazanmış örneklerden biri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bulunduğu cümlede genellikle güçlü bir ihtimal söz konusudur. “*O kadar yüksek hayvanın üstünde bile, ayakları nerdeyse yere değecekti.*” (Tahir 1993: 57) ve “*Nerdeyse Deli Haceli üstünüze geliyordu!*” (Baykurt 2013: 130) cümlelerinde bu türden bir kullanımın örnekleri mevcuttur.

2.8. Olmazsa

-sA şart-fiil ekiyle kurulmuş tek ögeli bir yan cümle yapısında olan *olmazsa* unsuru da cümlesel değerini yitirerek dilbilgisel anlamalı yeni bir dil birimine dönüşmüş örneklerden birini oluşturmaktadır. Kullanımında daha çok bir seçeneğin dile getirilmesi söz konusudur. “*Olmazsa bir iki koyun satarım canım!*” (Baykurt 2013: 19), “*Olmazsa karakola, Kaymakama gitmeli!*” (Baykurt 2013: 71), “*Olmazsa sen bir daha bakıver şunlara!*” (Baykurt 2013: 247) örneklerinde olduğu gibi.

2.9. Olsa Olsa

-sA şart-fiil eki almış bir fiilin tekrarıyla meydana gelmiş yüklem görevindeki tek ögeden oluşan bu yapı da sözdizimsel bir yapının dilbilgisel anlamalı bir dil birimine dönüşmesiyle oluşmuş örneklerden biridir. *belki* pekiştireci gibi katıldığı cümleye daha çok ihtimal anlamı katar. “*Olsa olsa bir sığır çobanlığı, ama bekçilik zorlukta onu da geçer.*” (Baykurt 2013: 72) ve “*İnsan ters talihi için olsa olsa bir ‘Şikâyetname’ yazardı, o kadar.*” (Atay 2013: 52) örneklerinde olduğu gibi.

3. Bağlaç veya Pekiştireç Değerinde Olanlar

Bu gruptaki örnekler ise cümle içindeki kullanımlarına bağlı olarak bazen bağlaç bazen de pekiştireç değeriyle kullanılabilir. Şu örneklere ise bu grupta yer verilebilir.

3.1. Demek

Esasında -mAk isim-fiil ekiyle kurulmuş tek ögeli bir yan cümle yapısında olan *demek* unsuru da dilbilgisel anlamalı bir sözcük şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Cümlede iki ayrı dilbilgisel görevle bulunabilir. Bunlardan ilki,

bağlaç göreviyle kendinden sonraki cümleyi kendinden önceki cümlelere anlamca bağlamaktır. Bu görevle kullanıldığında daha çok ilk cümlede dile getirilenlerden bir sonuç çıkarma amacı söz konusu olur. “Eşarbi o gün aldığı besbelli. **Demek** bütün gün evde oturduğu yalan.” (Safa 2008: 276), “İz sürdüğü için öldürmek istediler Dönmezköy’ün papazını... **Demek**, düşman el çekmedi yakamızdan...” (Tahir 1993: 188) örneklerinde olduğu gibi.

demek unsurunun ikinci dilbilgisel görevi ise bulunduğu cümlelerin anlamını pekiştirmektir. *Demek*, bu kullanımıyla cümleye genellikle söylenenlerin bir çıkarım olduğu yönünde anlam katar. “Geçtin **demek** buradan daha önce?” (Tahir 1993: 46), “Bire alıp on bire satan Efendi **demek** hayatını bu gence borçlu.” (Anar 2006: 124) örneklerinde olduğu gibi.

demek bazı örneklerde *demek ki* şeklinde *ki* ile birlikte de kullanılabilir. “**Demek ki** isim söylemeye cesareti yok.” (Safa 2008: 73) örneğinde olduğu gibi. Bu tür örneklerde *ki* ise *demek* unsurunu pekiştirme görevini üstlenmiştir.

3.2. Neyse

-sA şart-fiil ekiyle kurulmuş tek ögeli bir yan cümle niteliğinde olan bu yapı, dilbilgisel anlamlı bir sözcük değeriyle kullanılması durumunda iki ayrı sözcük değeri kazanabilmektedir. Bunlardan ilki, kendinden önceki cümleyle kendinden sonraki cümleyi anlamca birbirine bağlayarak bağlaç görevi yapmaktır. Bu kullanımda çoğunlukla *neyseden* önceki cümlelerde söylenenleri özetleme ve bir sonuca bağlama amacı söz konusudur. “Su yok, yiyecek yok. Hükümet muhacirlere mısır unu dağıttı. Ne yapalım mısır ununu. **Neyse** Pozanti’ya geldik.” (Atay 2013 : 31) örneğinde olduğu gibi.

Neysenin ikinci tür dilbilgisel görevi ise pekiştireç değeriyle bulunduğu cümlelerin bütünü pekiştirmektir. *Neyse* bu türden bir kullanımında ise cümleye şükür veya minnet duyma gibi duygular katar. “**Neyse** ben de, Güzide de leyli meccanî okuyoruz Allahtan.” (Atay 2013: 59) ve “**Neyse**, yakın bir şehirde oturan bir Alman dostları Brommer’ler yetişti ve üç bin mark ödendi.” (Atay 2013: 244) örneğinde olduğu gibi. *Neyse*, pekiştireç olarak kullanımında cümleye söylenenlerin bir öneminin kalmadığı yönünde bir anlam da katabilir. “Hiç olmazsa bir horoz kesmeliydin; ama **neyse!**..” (Baykurt 2013: 60) örneğinde olduğu gibi.

Neysenin *neyse ki* şeklinde *ki* ile birlikte ve yine aynı şekilde kullanılması da mümkündür. “**Neyse ki** Ebrehe doğrulurken para yere düştü (...).” (Anar 2006: 171) örneğinde olduğu gibi. *ki* de burada *neyse* unsurunu pekiştiren bir pekiştireç görevindedir.

3.3. Öyleyse

Ek-fiil almış isim tabanının -sA şart-fiil ekini almasıyla oluşan bu yapı, dilbilgisel anlamalı bir dil birimi şeklinde kullanılabilir. Bulunduğu cümlede iki ayrı dilbilgisel görevle karşımıza çıkması mümkündür. Bunlardan ilki, bağlaç görevidir. Buna göre, şarta veya nedene bağlı bir sonuç ilişkisi kurarak cümleler arasında anlamsal bağlar kurar. “*O muhakkak ki şimdi intikam peşindeydi. Öyleyse birkaç gün ortalıkta görünmemek iyi olacaktı.*” (Anar 2006: 29) ve “*Akrep az önce A’da idi, fakat yine A’da; az önce B’de idi yine B’de ve aynı şekilde C’de. Öyleyse durumunda herhangi bir değişiklik yok.*” (Anar 2006: 182) örneklerinde olduğu gibi.

Öyleyse, dilbilgisel anlamalı bir sözcük değeriyle kullanıldığı ikinci tür örneklerde ise pekiştireç görevindedir. *Öyleysenin* bu kullanımında ise daha çok bir çıkarımda bulunma anlamı söz konudur. “*Sevmişler rahmetli ağanı öyleyse!*” (Tahir 1993: 162) örneklerinde olduğu gibi.

3.4. Yoksa

Ek-fiil almış isim tabanının -sA şart-fiil ekini almasıyla oluşan bu yapının dilbilgisel anlamalı bir sözcük değeriyle kullanıldığı örnekler iki türdür. Bunlardan ilkini bu unsurun bağlaç olarak görev yaptığı örnekler oluşturmaktadır. *Yoksa*, bu görevle kullanılması durumunda *aksi takdirde* gibi bir anlamla iki cümleyi birbirine bağlamaktadır. “*Buradan güzelce çekilip gidersen, evimin önüne ev yapmayı bırakırsan, ancak o zaman konuşurum seninle! Yoksa bir tek sözcük konuşmam!*” (Baykurt 2013: 102) örneğinde olduğu gibi.

İkinci grubu ise *yoksanın* pekiştireç olarak görev yaptığı örnekler oluşturur. Böyle bir görev üstlenmesi durumunda *yoksa* cümleye endişe, merak, umut gibi duygular katar. “*O zaman düşündüm, bunların hepsi düşman değil mi yoksa?*” (Baykurt 2013: 111), “*Evinizde yılan mı çıktı yoksa?*”, (Baykurt 2013: 117), “*Yoksa Muhtar’ın cevabına ‘hayır’ demekle kötü mü ettik?*” (Baykurt 2013: 265) örneklerinde olduğu gibi.

Sonuç

1. Cümlede dilbilgisel bir görevle bulunan fiilimsi veya fiilimsi öbeği niteliğindeki tüm yapılar esasında bir yan cümleden yeni bir dil birimine dönüşmüş yapılardır. Bu yapılar ister tek ögeli ister çok ögeli olsun aynı oluşumun örnekleri olarak kabul edilmelidir. Bu yapıların oluşumu, *kalıplaşma*, *öbek hâlinde bulunma* ve *birleşme* çerçevesinde de açıklanabilir; ancak, bu durumda söz konusu yapının tüm örneklerini tek bir yolla açıklamak mümkün olmamaktadır. Bunların yerine, *yan cümlelerin dilbilgisel anlama geçmesi* şeklinde bir açıklamada bulunmak ise bu yapıdaki her türlü örneği aynı

çerçevede değerlendirme imkânını sunmaktadır. Buradaki dilbilgisel anlamdan kasıt, sözlüksel anlamlı sözcükler arasında dilbilgisel bağlantılar kurmaktır.

2. Dilbilgisel anlamlı sözcükler, bağlaç, pekiştireç, ünlem, edat ve yardımcı fiiller olmak üzere beş türdür ve dilbilgisel anlama geçmiş bir yan cümle bunlardan bağlaç veya pekiştireç değeriyle kullanılabilir. Dolayısıyla, bu yapıdaki örnekler yalnızca bağlaç olarak değerlendirilmemeli; pekiştireç değeri de göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (2009). *Anlambilim*, Ankara: Engin Yayın Evi.
- ANAR, İhsan Oktay (2010). *Puslu Kitalar Atlası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ATABAY, Neşe; ÖZEL, Sevgi; KUTLUK, İbrahim (2003). *Sözcük Türleri*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- ATAY, Oğuz (2013). *Bir Bilim Adamının Romanı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BAYKURT, Fakir (2013). *Yılanların Öcü*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- BİLGİN, Muhittin (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- DELİCE, İbrahim (2007). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi.
- DELİCE, İbrahim (2008). *Sözcük Türleri*, Sivas: Asitan Yayıncılık.
- DELİCE, İbrahim (2012). “Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?” *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall, 2012, s. 27-34.
- DEMİRCİ, Kerem (2014). *Türkojji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- EMRE, Ahmet Cevat (1945). *Türk Dilbilgisi Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişmeleri Üzerine Gramer Denemesi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- ERKMAN AKERSON, Fatma; OZİL, Şeyda (1998). *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1995). *Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler) III. Cilt*, Ankara: TDK Yayınları.
- KOÇ, Nurettin (1990). *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- KOÇ, Nurettin (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar III*, s. 315-322.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- SAFA, Peyami (2008). *Yalnızız*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- TAHİR, Kemal (1993). *Devlet Ana*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- UZUN, Nadir Engin (1998). *Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Ankara.
- VARDAR, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- VURAL, Hanifi; BÖLER, Tuncay (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Kesit Yayınları.
- YENER, Mustafa Levent (2007). “Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 2/3 Summer, s. 606-622.